

Віктор Євгенович Гурський,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ІМІТАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНО-ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ
СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ УКРАЇНИ**

У статті, на підставі теоретичного аналізу психологічних особливостей особистості та діяльності працівників підрозділів спеціального призначення Міністерства внутрішніх справ України, обґрунтовується ефективність і доцільність використання імітаційних засобів для розвитку професійно-важливих якостей працівників.

***Ключові слова:** імітаційні засоби, розвиток, професійно-важливі якості, працівники спецпідрозділів Міністерства внутрішніх справ України.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Діяльність працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) часто відбувається в екстремальних умовах, пов’язаних із затриманням злочинців, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій тощо. Для виконання найбільш складних та ризиконебезпечних завдань ОВС залучаються підрозділи спеціального призначення Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, серед яких “Беркут”, “Сокіл”, “Грифон”, “Титан”. Службова діяльність спецпідрозділів МВС є особливим видом професійної діяльності, що висуває підвищені вимоги до індивідуально-психологічних і професійних якостей правоохоронців. Для успішного виконання завдань в екстремальних умовах працівникам спецпідрозділів МВС України повинні бути притаманні спеціальні професійно-важливі якості, які можуть бути включені до

підструктури об'єктивної готовності людини до діяльності в особливих умовах. Зокрема, це високий рівень розвитку загальних здібностей (у першу чергу, соціального та тестометричного інтелекту, навчаємості, креативності і загальної активності), позитивні характерологічні особливості (адекватна самооцінка, працездатність, комунікабельність, оптимізм, емпатія), високий рівень стресостійкості, емоційної витривалості тощо.

Надійним та ефективним діям працівників підрозділів спеціального призначення МВС України в надзвичайних умовах сприяє цілеспрямована екстремальна психологічна підготовка, що враховує загальні вимоги навчання людини до виконання завдань у ризиконебезпечних ситуаціях і спрямована на розвиток у правоохоронців психологічної готовності, навичок саморегуляції та установок на виживання. Тому сьогодні надзвичайно актуалізуються проблеми вивчення як теоретичних основ, так і практичних аспектів застосування інноваційних ефективних шляхів та методів розвитку професійно-важливих якостей працівників, діяльність яких пов'язана з підвищеним професійним ризиком, небезпекою для життя і здоров'я. Одними з таких ефективних методів є імітаційні засоби, що базуються на поєднанні сучасних психопедагогічних технологій із практикою професійної діяльності та, як підтверджує світовий досвід, суттєво впливають на забезпечення професійної і функціональної надійності фахівців екстремальних професій при виконанні завдань в умовах, які вимагають граничної мобілізації фізичних, психологічних та моральних якостей особистості.

Слід зазначити, що останнім часом використання імітаційних засобів у системі підготовки працівників ОВС рекомендовано на рівні МВС України. Визначено основні аспекти методики проведення практичних занять із тактико-спеціальної підготовки при використанні страйкбольного і пейнтбольного обладнання в системі службової підготовки працівників ОВС [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Вітчизняними та зарубіжними вченими проводилися фундаментальні і прикладні дослідження,

спрямовані на вивчення різних аспектів функціонування та підготовки людини до дій у надзвичайних умовах (В. Зазикін, М. Зукерман, Т. Корнілова, І. Котенєв, М. Котик, В. Лебедєв, В. Медведєв, В. Мицкевич, В. Петровський, Є. Потапчук, О. Тімченко, О. Сафін та ін.) [2–7].

Серед сучасних досліджень слід відзначити праці М. Логачова щодо проблем визначення патогенного впливу стрес-чинників професійної діяльності на персонал міліції і психологічної підготовки особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях [8]. І. Горелов розробив шляхи та засоби формування психологічної готовності правоохоронців до застосування вогнепально-силового впливу, визначив психологічні чинники правомірного застосування працівниками міліції вогнепальної зброї, спеціальних засобів і фізичного впливу [9]. Т. Гостєєва емпірично дослідила психологічні особливості довгострокового прогнозу успішності працівників ОВС, запропонувала алгоритм здійснення довгострокового прогнозу професійної діяльності й авторську програму психодіагностичного тренінгу для впровадження в процедуру професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в ОВС України [10]. Ґрунтовно дослідив проблеми вияву та корекції професійного стресу працівників міліції О. Тімченко, який обґрунтував, що на безпосередні результати діяльності персоналу екстремальних підрозділів впливають їх особистісні риси як суб'єктів діяльності [11]. Фундаментальне дослідження особистісно-професійного розвитку працівників ОВС засобами психологічного тренінгу здійснено В. Лефтеровим. Особистісно-професійний розвиток працівника ОВС визначається ним як цілісна система, багатосторонній, багатофакторний, соціально і психологічно детермінований багаторівневий процес, під час якого на основі безпосереднього впливу вимог та особливостей службової діяльності здійснюється становлення професійної особистості, формується її професійна свідомість, пізнавальна, моральна активність тощо [12].

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу психологічних особливостей особистості і діяльності працівників підрозділів спеціального

призначення МВС України й обґрунтування ефективності й доцільності застосування імітаційних засобів для розвитку професійно-важливих якостей працівників спецпідрозділів МВС.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема особистісного і професійного розвитку людини є однією з базових проблем психологічної науки. Ураховуючи, що розвиток особистості розуміється як діалектично двоєдиний процес індивідуального та групового формування сутності людини, розвиток особистості працівника спецпідрозділу МВС передбачає розкриття його психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного і морально-професійного потенціалу.

У різних організаціях крім традиційних форм та методів розвитку фахівців використовують різноманітні спеціальні й інноваційні методи, застосування яких залежить від цілей організації, програм навчання, здібностей працівників і від характеру тих знань та навичок, які їм необхідно засвоїти. Серед таких методів виокремлюють такі: навчання без відриву від виробництва; наставництво; ротація персоналу; ділові ігри як імітація складних виробничих ситуацій з метою формування навичок, необхідних для вирішення проблем; дистанційне навчання.

Важливе місце для розвитку особистісної і професійної компетентності серед інших методів посідає груповий психологічний тренінг. Конкретні дослідження сучасних учених у цій галузі охоплюють широке коло наукових напрямків тренінгової спрямованості (Г. Марасанов, І. Вачков, О. Деркач, С. Макшанов, О. Ситников, О. Сидоренко, М. Смульсон, Н. Хрящева, Т. Яценко та ін.). Завдяки використанню широкого спектру прийомів і методів, вправ та психотехнік, у тому числі рольових, дидактичних, ситуаційних та інших ігор, прийомів активізації індивідуальної і групової рефлексії, психогімнастичних вправ тощо, психологічний тренінг стає ефективним навчально-розвивальним засобом підготовки фахівця практично в усіх галузях діяльності [12].

Для розвитку у працівників готовності професійно діяти в екстремальних умовах в органах та підрозділах ОВС України практикують такі форми і методи навчання:

- проведення тривог та перевірок готовності;
- введення елементів несподіванки за часом, місцем, характером напрямку, чинниками;
- створення умов, коли немає часу на підготовку, а діяти треба негайно;
- забезпечення високого темпу навчальних дій відповідно до того, що реально зустрічається в екстремальних ситуаціях;
- створення під час занять різноманітних за характером перешкод та ускладнень;
- створення обстановки, яка б спонукала самотійно приймати рішення і брати на себе відповідальність;
- відпрацювання дій, що в реальності є дуже небезпечними;
- створення умов, за яких виконання завдання у повному обсязі є неможливим;
- проведення занять у несприятливих погодних умовах, з великими фізичними навантаженнями, при складному або незвичному рельєфі місцевості, у сутінках тощо;
- багаторазові повторення дій у високому темпі та без надання часу на відпочинок;
- проведення зустрічей із досвідченими працівниками, яким доводилося діяти в особливих (екстремальних) умовах;
- формування згуртованості групи (команди) і розвиток колективістських відносин серед особового складу тощо.

Більшість із розглянутих вище форм та методів особистісно-професійного розвитку правоохоронців сьогодні містять засоби імітаційного моделювання. Імітаційне моделювання надає можливість будувати моделі, що описують процеси так, як вони відбувались би в дійсності. Таку модель можна “програти” у часі як для одного випробування, так і заданої їх безлічі.

Імітаційне моделювання також є методом дослідження, при якому досліджувана система замінюється моделлю, з достатньою точністю описує реальну систему і з нею проводяться експерименти з метою отримання інформації про цю систему. Імітаційне моделювання надає можливість імітувати поведінку системи в часі. Причому плюсом є те, що часом у моделі можна керувати: уповільнювати у випадку із швидкоплинними процесами та прискорювати для моделювання систем з повільною мінливістю.

Імітаційні засоби містять у собі моделі досліджуваного процесу, імітацію індивідуальної чи колективної професійної діяльності. При цьому досягається суттєве наближення навчального матеріалу до конкретної практичної чи професійної діяльності, значно посилюються мотивація й активність навчання. До найбільш ефективних, як свідчать дослідження в системі професійної підготовки різних категорій працівників ОВС, належать такі ігрові імітаційні методи:

- рольові ігри;
- ділові ігри (бліц-ігри, міні-ігри, індивідуальні ігрові заняття);
- професійні ігри (проблемно-ділові ігри);
- оргдіяльнісні ігри: інноваційні ігри (проблемно-ділові ігри);
- оргтворчі ігри (мозковий штурм);
- ігрове проектування [12].

Імітаційна гра поєднує в собі елементи різних ігор: індивідуальних, групових, колективних, імітаційних, символічних, абстрактних, проблемних, афективних. Це надає можливість разом із засвоєнням професійно-важливих якостей фахівців вирішувати завдання з розвитку в них ціннісних орієнтацій та почуттів: честі, гідності, патріотизму, колективізму, відповідальності, товариства, працьовитості, а також формувати потреби: пізнання, творчості, справедливості, самовдосконалення.

Імітаційні засоби мають колосальну силу навчально-розвивального впливу. Вони створюють особливе поле емоційного зараження, в яке потрапляє учасник і здобуває досвід емоційних переживань. При цьому центрується увага

на соціальному значенні того, що відбувається, а реальна взаємодія під час групової діяльності підкріплюється високою задоволеністю в силу того, що для людини вкрай важливими є товариство, спілкування, дружні зв'язки, почуття “своїї” групи, лише так вона здатна усвідомлювати своє “Я” серед інших як певну індивідуальність [12].

При моделюванні конкретних психологічних ситуацій, які створені в перебігу різних занять психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов, може відбуватися формування та розвиток психологічної готовності працівників спецпідрозділів МВС до успішного здійснення професійної діяльності. Досягається це різними засобами психологічного моделювання:

- ознайомленням із фотографіями різних ситуацій, місць подій, потерпілих тощо;
- прослуховуванням фонограм із записом звуків, які можуть зробити несподіваний і психогенний вплив;
- переглядом кінофільмів, кінокадрів, що документально відтворюють елементи екстремальних ситуацій;
- імітацією різних чинників екстремальних ситуацій за допомогою спеціальних засобів (муляжів, трупів, неприємних запахів, макетів місць подій тощо);
- проведенням занять у відповідних часових та погодних умовах.

Такі елементи, як небезпека, ризик, відповідальність, включені в процес психологічної підготовки із застосуванням імітаційних засобів, розвивають у правоохоронців сміливість, мужність і стійкість. Якщо ризик та небезпека є непосильними для працівників спецпідрозділу у навчальній обстановці, вони, з високим ступенем імовірності, спасують перед ними і при вирішенні реальних оперативно-службових завдань. Тренування в подоланні імітованих труднощів – одне із завдань психологічного імітаційного моделювання, і щоб його вирішити, необхідно використовувати будь-які можливості для створення ситуацій ризику та небезпеки на заняттях.

Отже, імітаційні засоби надають можливість вирішувати проблеми професійного навчання і формування основних професійно-важливих навичок працівників спецпідрозділів МВС. Під час імітаційних ігор значно розширюються можливості для інтелектуального вибору та вирішення поставлених завдань, долається психологічний бар'єр спілкування. У результаті створюється атмосфера, що сприяє досягненню заданих цілей. Саме через професійну діяльність, реалізовану в грі, досягається навчання працівників самостійно виконувати обов'язки на різних посадах, прищеплюються творче мислення і ініціатива, рішучість, самостійність та швидкість дій в умовах складної і динамічної обстановки.

На сучасному етапі в системі підготовки спеціальних підрозділів найбільше поширення знаходять такі імітаційні засоби як пейнтбол, страйкбол та лазерні тири. Пейнтбол – різновид військово-тактичних ігор з використанням пневматичних маркерів, які стріляють крихкими желатиновими кульками, наповненими водорозчинною фарбою. Існує велика кількість ігрових сценаріїв пейнтболу: на пересіченій місцевості, у покинутій будівлі або на спеціально підготовленому майданчику, “із введеннями” або без них (введенням називається повернення на поле ураженого гравця) тощо. Серед різновидів таких ігор виокремлюються “Загарбник-захисник”, “Звільнення заручників”, “Захоплення полонених”, “Дуель” тощо. Сьогодні пейнтбол використовується для додаткової професійної підготовки охоронців і підрозділів спеціального призначення в багатьох країнах світу, у тому числі в Росії, США, Німеччині, Англії, Ізраїлі тощо [13; 14].

Страйкбол – рольова командна гра військово-тактичної спрямованості. У процесі гри учасники імітують дії різних збройних структур (армія, поліція, спецназ), виконуючи поставлені сценарієм завдання [14]. Як озброєння гравці використовують так звану м'яку пневматику, що стріляє пластиковими кульками калібру 6 та 8 мм і вагою від 0,12 до 0,43 гр. Зброя – точна копія реального бойового озброєння. Страйкбол має низку незаперечних переваг порівняно з іншими імітаційними іграми такого рівня:

– реальність зброї, що передбачає практично повну відповідність зразків страйкбольної зброї реальній бойовій стрілецькій зброї за маса-габаритними та частково тактичними характеристиками;

– малий травматичний вплив на гравця;

– необмежений район для гри, яким може бути будь-який ліс, поле, майданчики для ігор або міські умови (будівлі, будівництва);

– відносна дешевизна і легкість боєкомплекту;

– принцип дії надає можливість вести вогонь з будь-якого положення;

– мінімальний вплив на зброю кліматичних умов.

Інтерактивний тир являє собою апаратно-програмний комплекс, який надає можливість імітувати стрільбу по статичних і динамічних цілях, використовуючи при цьому макети реальної вогнепальної зброї. За допомогою проектора проектується на екран зображення з інтерактивними сюжетами. Учасник гри за допомогою лазерної зброї виробляє стрілянину по різних цілях та мішенях.

Узагальнюючи існуючі наукові дослідження і практичний досвід застосування імітаційних засобів, слід визначити основні переваги цього виду навчання для підготовки працівників спеціальних підрозділів МВС України:

1. Можливість практичного навчання до проведення різних видів патрулювань, дій у складі наряду під час патрулювання, проведення різних видів спеціальних операцій (затримання озброєної особи, особи, яка чинить збройний опір, затримання осіб, які скоїли правопорушення або перебувають у розшуку, визволення заручників тощо).

2. Усвідомлення небезпеки та тренування раціонального прагнення до перемоги з обов'язковим розвитком установки на виживання в будь-яких ризиконебезпечних ситуаціях.

3. Формування вмінь та навичок входження в приміщення, використання укриття під час вогневого контакту, застосування зброї у несприятливих і нестандартних місцях та умовах.

4. Краще розуміння детермінізму людської поведінки (зовнішні причини діють лише через внутрішні умови).

5. Можливість корекції власних емоційних станів, розвитку й апробації навичок саморегуляції для подолання стрес-чинників професійної діяльності.

6. Відпрацювання вправ для розвитку уваги, сприйняття і мислення під час дій в умовах значного психологічного та фізичного напруження.

7. Виконання вправ, спрямованих на розвиток і закріплення динамічних стереотипів швидкісного діставання, приведення зброї в готовність, тактичного перезаряджання магазинів. Виконання вправ практичної стрільби, змодельованих так, щоб вони містили умови реальної екстремальної ситуації: дефіцит часу, невизначеність, неприємні відчуття, що виникають від фізичного навантаження та використання засобів захисту, відволікаючі світлошумові ефекти тощо.

Висновки. Отже, для виконання складних завдань у ризиконебезпечних умовах діяльності працівники підрозділів спеціального призначення МВС України повинні мати спеціальні професійно-важливі якості. Розвиток особистості працівника спецпідрозділу МВС передбачає розкриття його психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного і морально-професійного потенціалу. Для розвитку цього потенціалу фахівців усе частіше застосовують імітаційні засоби, які базуються на поєднанні сучасних психопедагогічних технологій із практикою професійної діяльності. Саме через моделювання екстремальних умов діяльності, формування досвіду та індивідуальних стилів поведінки працівників розвиваються їх особистісні якості і вдосконалюються спеціальні професійні вміння та навички.

Одними з найефективніших засобів імітаційного моделювання, що застосовуються в підготовці спеціальних підрозділів, є пейнтбол, страйкбол і лазерні тири. Підготовка з використанням імітаційних засобів надає працівнику можливість набувати необхідних знань, формувати професійно-бойові навички та вміння, впевненість у собі, реалістичність поглядів, гнучкість мислення,

комунікабельність, ентузіазм, інтуїцію, готовність до ризику, сміливість, швидкість реакції в екстремальних ситуаціях.

Ефективність і доцільність більш широкого застосування імітаційних засобів для розвитку професійно-важливих якостей працівників спецпідрозділів МВС України обумовлюються можливістю максимального наближення до реальних умов практичної діяльності, практичним навчанням до проведення різних видів спеціальних операцій, усвідомленням небезпеки та розвитком установки на виживання. Під час використання імітаційних засобів значно підвищується рівень формування вмінь застосування зброї, навичок саморегуляції для подолання стрес-чинників професійної діяльності, досвіду розумової діяльності під час дій в умовах значного психологічного і фізичного напруження тощо.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є подальше емпіричне вивчення ефективності імітаційних засобів розвитку особистості та професіоналів, створення програм професійної підготовки працівників спецпідрозділів МВС на основі імітаційного моделювання. Також доцільно готувати відповідні пропозиції і зміни до відомчих нормативних актів стосовно організації та проведення професійної підготовки працівників підрозділів спеціального призначення.

Список використаної літератури

1. Методичні рекомендації щодо використання страйкбольного та пейнтбольного обладнання в системі службової підготовки працівників органів внутрішніх справ : лист МВС України від 28 березня 2013 року № 5093/Лк. / Департамент кадрового забезпечення МВС України.

2. Котенев, И. О. Методика социально-психологической диагностики уровня психической адаптации-дезадаптации : учебно-методические материалы по курсу “Экстремальная психология” / И. О. Котенев. – М. : Академия МВД РФ, 1994. – 111 с.

3. Лебедев, В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М. : Политиздат, 1989. – 303 с.

4. Медведєв, В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти) : монографія / В. С. Медведєв. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1996. – 192 с.

5. Мицкевич, В. А. Формирование психологической устойчивости сотрудников ОВД. “Проблемы безопасности личного состава ОВД” / В. А. Мицкевич. – Минск, 1992. – 188 с.

6. Потапчук, Є. М. Теорія та практика збереження психологічного здоров'я військовослужбовців : монографія / Є. М. Потапчук. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 323 с.

7. Сафін, О. Д. Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України : монографія / О. Д. Сафін, В. С. Сідак. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – 178 с.

8. Логачов, М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / М. Г. Логачов. – Х., 2001. – 16 с.

9. Горелов, І. Ю. Психологічна готовність працівників міліції до правомірного застосування сили : монографія / І. Ю. Горелов, В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2011. – 198 с.

10. Гостєєва, Т. В. Психологічні особливості довгострокового прогнозу успішності професійної діяльності працівників ОВС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / Т. В. Гостєєва ; Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2011. – 20 с.

11. Тімченко, О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування : монографія / О. В. Тімченко. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

12. Лефтеров, В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія / В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2007. – Т. I : Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. – 242 с.

13. Красилов, О. В. Особенности применения имитационных игр в профессиональной подготовке курсантов юридических институтов МВД России [Электронный ресурс] / О. В. Красилов. – Режим доступа : <http://bmsi.ru/doc/c0de4807-bd73-4db2-939a-17336ad61a3d>.

14. Горшуков: спецназ МВД будет чаще тренироваться на пейнтбольных полях [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ria.ru/interview/20091231/202473232.html#13725046218754>.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Лефтеров В. О.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

Гурский В. Е. Теоретическое обоснование использования имитационных средств для развития профессионально-важных качеств сотрудников спецподразделений Министерства внутренних дел Украины

В статье, на основании теоретического анализа психологических особенностей личности и деятельности сотрудников подразделений специального назначения Министерства внутренних дел Украины, обосновывается эффективность и целесообразность использования имитационных средств для развития профессионально-важных качеств сотрудников.

Ключевые слова: имитационные средства, развитие, профессионально-важные качества, сотрудники спецподразделений Министерства внутренних дел Украины.

Hurskyi V. Y. The theoretical substantiation of the use of imitation means for the development of professionally important qualities of officers of the special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article is based on the theoretical analysis of the psychological characteristics of individuals and employees of special unit of the Ministry of Interior Affairs of Ukraine. Also it substantiates the effectiveness and feasibility of using of imitation means for the development professionally important qualities of employees.

Key words: of imitation means, development, professionally important qualities, employees of the special units of the Ministry of Interior Affairs of Ukraine.